

УДК 343.8

Автухов Костянтин Анатолійович –

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Kostiantyn A. Avtukhov –

*candidate of juridical sciences, senior research fellow,
assistant professor of department of criminology and penitentiary law
Yaroslav Mudryi National Law University
(77 Pushkinska Street, Kyiv, 61024, Ukraine)*

Пата Анастасія Сергіївна –

*студентка 1 курсу магістратури
слідчо-криміналістичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Anastasiia S. Pata –

*1st year LLM student of
Investigation and Criminalistics Institute,
Yaroslav Mudryi National Law University
(77 Pushkinska Street, Kyiv, 61024, Ukraine)*

Правове регулювання реалізації права на освіту засудженими до позбавлення волі

Стаття присвячена дослідженню загальноосвітнього та професійно-технічного навчання, а також отриманню вищої освіти в місцях позбавлення волі. Проаналізовано основні положення законодавства щодо реалізації права засуджених на освіту. Визначено основні недоліки та проблеми забезпечення такого права. Висвітлена позиція ЄСПЛ щодо надання доступу засудженим особам до мережі Інтернет з метою навчання. Запропоновано шляхи вдосконалення процесу навчання в установах виконання покарань.

Ключові слова: освіта, навчання, засуджені, установи виконання покарань, виправлення.

Статья посвящена исследованию общеобразовательного и профессионально-технического обучения, а также получению высшего образования в местах лишения свободы. Проанализированы основные положения законодательства по реализации права осужденных на образование. Определены основные недостатки и проблемы обеспечения такого права. Освещена позиция ЕСПЧ по предоставлению доступа осужденным к сети Интернет с целью обучения. Предложены пути совершенствования процесса обучения в учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: образование, обучение, осужденные, учреждения исполнения наказаний, исправления.

K.A. Avtukhov, A.S. Pata Legal Regulation of Exercise of Right to Education Convicted to Imprisonment

The article deals with the main provisions of the legislation of Ukraine on the implementation of the rights of convicts for education, as well as the ways of improving the process of training in penitentiary institutions. The provisions of the Criminal Executive Code (hereinafter referred to as CEC) concerning the organization of training prisoners are analyzed. The emphasis is placed on the fact that the CEC does not contain any indication of the right to receive higher education by persons in detention. It was clarified that educational activities on provision of vocational education are not carried out in all penitentiary institutions, which is an obstacle to the

implementation of the constitutional right to education. Also, the lack of vocational training is the extremely limited choice of specialties that prisoners can learn. Considered normative legal acts on the basis of which convicts can exercise their constitutional right to higher education through distance learning. The position of the ECtHR regarding the inadmissibility of the violation of the right of convicts to education, including by not granting access to the Internet and refusing to grant a temporary release for convicts, is highlighted. The theoretical positions regarding disposable, institutional and situational obstacles arising from convicted persons on the way of education are considered. The article suggests ways to improve the process of training in places of detention, such as: introduction of incentive measures for trainees, information work, the introduction of an e-book into the list of items that convicted persons may have with them, provision of free access to the Internet, involvement public participation in joint projects on educational activities. The article provides an example of successful public and penitentiary co-operation - Project Code.7370 San Quentin in the United States. It is believed that the introduction of similar programs in Ukraine would facilitate the reduction of recidivism and the return of the convicted persons after sentencing to law-abiding life.

Keywords: education, training, convicted, penitentiary institutions, correction.

Постановка проблеми. В сучасному світі найкращою інвестицією вважається інвестиція в освіту. Відповідно до ст. 53 Конституції України кожна людина має право на освіту, і особи, позбавлені волі, не є виключенням. Обмеження і перешкоди, притаманні виправним установам не повинні стояти на шляху реалізації конституційних прав людини. Основним напрямом роботи установ виконання покарань (далі – УВП) є виправлення та ресоціалізація засуджених. Відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) одним із основних засобів такої діяльності є загальноосвітнє та професійно-технічне навчання. Отримання освіти засудженими є фактором, що значно підвищує імовірність повернення таких осіб до нормального законотворчого життя та невчинення ними нових злочинів. В свою чергу зменшення злочинності безспірно позитивно впливає на суспільство, роблячи його безпечнішим для проживання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінально-виконавчому аспекту конституційного права на освіту вітчизняні вчені приділяли недостатньо уваги, відсутні ґрунтовні монографічні дослідження. Окремими питаннями реалізації права на освіту засудженими присвячували свої наукові статті такі вчені як А.В. Градецький, Т.А. Денисова, Т.В. Іщенко, О.Г. Колб, С.В.Сюр, В.Є.Ткачук, М.Ю.Чечин, І.С. Яковець та інші. Представником російської юридичної спільноти Т.П. Бутенко було проведено фундаментальне комплексне дослідження проблем реалізації права засуджених до позбавлення волі на освіту

в умовах реформування кримінально-виконавчої системи.

Невирішенні раніше проблеми. В науці недостатньо уваги приділяється вдосконаленню методів освітньої діяльності в місцях позбавлення волі, а також вирішенню проблем та подоланню перешкод на шляху отримання загальноосвітньої, професійно-технічної та вищою освіти засудженими особами, хоча саме освіта є тією рушійною силою, що має дати змогу засудженим розширити свій кругозір, підвищити інтелектуальний рівень, отримати нові знання та успішно реалізувати їх після відбуття покарання.

Мета роботи. Метою статті є дослідження правового регулювання права на освіту засуджених осіб в Україні, порядок її реалізації, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення процесу її здобуття.

Виклад основного матеріалу. Отриманню освіти засудженими в КВК присвячено ст. 125 «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі» та ст.126 «Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі». В цілому вказані статті не регулюють процес отримання освіти засудженими, а є бланкетними та відсилають до законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту». У колоніях забезпечується безоплатність та доступність здобуття повної загальної середньої освіти, також засуджені мають можливість пройти професійно-технічне навчання на виробництві з метою отримання робітничої професії. Окрім можливості отримання формальної освіти, закон

вказує на можливість засудженими займатися самоосвітою незалежно від їх віку. Для таких осіб адміністрація колонії створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час. Важливим є питання отримання освіти неповнолітніми засудженими, відповідно до закону у виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, безоплатно забезпечуються підручниками, зошитами та письмовим приладдям. Як бачимо, КВК взагалі не згадує про вищу освіту для засуджених, хоча здобуття такої освіти є важливим чинником зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. [3, с.52]

Окрім національного законодавства, міжнародні акти також містять норми, що гарантують право на освіту осіб, позбавлених волі. Європейськими пенітенціарними правилами передбачено, що УВП мусить прагнути надати всім засудженим доступ до освітнім програм, урахувавши індивідуальні потреби та бути максимально всебічними. Також право на освіту закріплено в Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями. Закріплення право на освіту в міжнародних документах свідчить про його виключну важливість під час відбування покарання та соціальну значущість для виправлення засуджених.

Положення закріплені в законах України конкретизуються в підзаконних актах, що приймаються органами виконавчої влади. У сфері освіти в місцях позбавлення волі діє Порядок організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України №691/897/5 від 10 червня 2014 р., Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта», затвердженого наказом Міністерства юстиції України №1418/5 від 16 травня 2016 р., Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №1794/2691/5 від 19 грудня 2013 р.

Базову та повну загальну середню освіту засуджені отримують в загальноосвітніх навчальних закладах, що створюються як вечірні (змінні) школи, навчально-консультаційні пункти, класи (групи) з вечірньою (заочною, дистанційною) формою навчання. Даний перелік не є вичерпний, може створюватися і інші форми навчальних закладів. Навчання може здійснюватися за індивідуальною або груповою формою навчання. Особливістю навчання в місцях позбавлення волі є те, що робочі навчальні плани розробляються з урахуванням особливостей контингенту учнів, їх потреб у здобутті освіти та вже наявного освітнього рівня. Вважаємо, що така практика є позитивною, оскільки контингент осіб, які потрапляють до місць позбавлення волі мають певні дефекти свідомості, недоліки мотиваційної сфери, спотворене явлення про необхідність отримання освіти та її важливості для подальшого життя, викривлену ієрархію цінностей, низький рівень загальноінтелектуального розвитку, у свою чергу це впливає на спроможність такої особи засвоювати інформацію, набувати нових знань та навичок. На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Важливим положенням національного законодавства є можливість провести дострокову підсумкову державну атестацію, якщо така особа звільняється від відбування покарання чи в інших випадках, коли особа не може закінчити навчання у звичному режимі. Це є гарантуванням отримання освіти, зникає необхідність продовження навчання в іншому навчальному закладі.

М.Ю. Чечин вказує, що під час обрання конкретної установи, де має відбувати засуджений, як це передбачено Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №222/5 від 08.02.2012 р., потреба засудженого в отриманні освіти чи продовженні навчання не є критерієм, що враховується у його направленні до конкретної установи. Звідси здобуття загальної освіти нагадує своєрідну рулетку – якщо особі «пощастить», то вона матиме можливість навчання [8, с. 302]. Неврегульованим залишилось це питання й з прийняттям 27 лютого

2017 р. нового положення про розподіл засуджених до УВП.

Професійно-технічну освіту засуджені отримують в навчальних центрах при кримінально-виконавчій установі закритого типу (далі – Центр), які забезпечують оволодіння робітничими професіями відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, стану здоров'я, а також їх перепідготовки та підвищенні кваліфікації. Організація навчально-виробничого процесу в Центрі здійснюється відповідно до Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 419 від 30 травня 2006 р., з урахуванням особливостей кримінально-виконавчого законодавства, інших нормативно-правових актів у сфері освіти. Професійно-технічне навчання включає в собі теоретичну та професійно-практичну (виробничу) частину. Виробнича практика проводиться у майстернях або на підприємстві установи виконання покарань. В результаті успішного проходження кваліфікаційної атестації, засуджений отримує диплом встановленого зразка. Важливо, що в такому документі забороняється робити будь-які помітки, які б свідчили про перебування особи в УВП. На сучасному етапі недоліком отримання професійно-технічної освіти в місцях позбавлення волі є те, що засудженим пропонується отримати лише ту спеціальність, для одержання якої в УВП є база і педагогічні кадри. Так в навчальному центрі при Житомирській виправній колонії №4 ув'язнені можуть оволодіти професіями «Електрогазозварник» та «Столяр будівельний» [7]. Хоча вигідніше і для засудженого, і для держави, щоб професійно-технічна підготовка була направлена для отримання затребуваних професій з урахуванням еволюції ринку праці, оскільки одним із фактором попередження рецидиву є влаштованість колишнього в'язня в побутовому та трудовому житті, можливість самостійно себе забезпечувати, не вдаючись до протиправної поведінки. Особі, яка володіє професією, затребуваною на ринку, буде легше реалізувати себе в професійній сфері після відбуття покарання.

Не зважаючи на відсутність в КВК положень про вищу освіту засуджених, така

можливість в українських в'язнів є, навчаючись за дистанційною формою навчання відповідно до Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом Міністерства освіти і науки України №703/23235 від 25 квітня 2013 р. Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти. Обов'язковим елементом такого навчання є наявність комп'ютера з доступом до глобальної мережі Інтернет. Такий доступ надається на підставі Порядку організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет, затвердженого наказом Міністерства юстиції України №3233/5 від 19 жовтня 2017 р.

А.В. Градецький акцентує увагу на наступних позитивних якостях дистанційної освіти: - забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти; - надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення; - припускає можливість займатися в зручний час, в зручному місці і режимі, що не перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення; - відводить на вивчення дисципліни нерегламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення; - за наявності мережі Інтернет, вирішує проблему забезпечення засуджених-студентів навчальними матеріалами, підручниками; - надає можливість залучення до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, спрямована на підвищення освітнього рівня; - при дотриманні певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями і викладачами; - при використанні телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ і безпосереднього контакту з викладачами [3, с.53].

Європейський Суду з прав людини також звертає увагу на важливість доступу до Інтернету з метою навчання. У справі «Янковскіс проти Литви» зазначається, що заявник міг отримати точну інформацію про вступ до університету тільки на веб-сайті, але адміністрація пенітенціарної установи відмовила в доступі до

Інтернету, оскільки національне законодавство Литви не передбачає право на доступ до всесвітньої мережі. Суд визнав порушення прав заявника, передбаченого ст. 10 Конвенції [4, с.8]. В іншій справі («Болуа проти Люксембурга») Суд визнав порушенням відмову в наданні тимчасового звільнення для засудженого, який бажає пройти навчання для отримання відповідної кваліфікації. [4, с.8]

Згідно з українським національним законодавством особі, щоб мати можливість стати студентом закладу вищої освіти, необхідно скласти зовнішнє незалежне оцінювання. Для реалізації цього права між Українським центром оцінювання якості освіти та Міністерством юстиції України укладено угоду, де враховано особливості проходження тестування, пов'язані з перебуванням осіб в умовах ізоляції. Так, в 2017 році 206 осіб, які перебувають в УВП та СІЗО виявили бажання пройти тестування. [6, с.32] Для цього на базі таких установ було створено 59 пунктів проведення ЗНО. [6, с.38]

Незважаючи на закріплення права на освіту для засуджених, не всі можуть або бажають ним скористатися. В науці виділяють 3 категорії перешкод на шляху отримання освіти: диспозиційні, інституційні та ситуаційні. Диспозиційні перешкоди пов'язані з особою засудженого, його внутрішніми переживаннями, досвідом, який він отримав до і під час відбування покарання. До цієї категорії можна віднести такі чинники як неблагополучне дитинство, низька самооцінка, негативний досвід отримання освіти раніше, що проявлялося в неуспішності, зловживання алкоголем, наркотичними препаратами, замкнутість, небажання вступати в комунікаційний зв'язок з оточуючими. Ситуаційні перешкоди є такими, що не залежать від особи. Наприклад відсутність фінансової підтримки осіб, які навчаються і у зв'язку з цим не можуть працювати. Інституційні перешкоди – це передбачений порядок та процедури, а також практика, яка склалася в УВП, що слугують бар'єрами для отримання освіти. До цієї категорії відносять складність подачі заяви, відсутність навчальних класів, курсів, програм, негативне ставлення персоналу, які вважають, що засуджений не заслуговує на отримання освіти, низькокваліфіковані педагогічні працівники [1, с.87-97].

Зважаючи на беззаперечну важливість

отримання освіти засудженими, важливо постійно шукати шляхи вдосконалення механізмів реалізації цього права. Доречними видаються наступні пропозиції: - запровадження спеціальних заходів заохочення для засуджених, що навчаються; - удосконалення інформаційної роботи в УВП; - дозвіл користування електронними книгами; - забезпечення безоплатного доступу до мережі Інтернет у навчальних цілях; - сприяння залучення громадськості до участі в спільних проектах щодо підвищення освітнього рівня засуджених.

Розглянемо кожну з пропозицій більш детально.

Дієвою видається ідея розробки системи заходів стимулювання. Заохочення виражається в оцінці та схваленні вихователем, колективом співробітників чи засуджених позитивних вчинків та дій. Заохочення спрямоване на закріплення позитивних та гальмування негативних актів поведінки, на спонукання засудженого до активності в різних сферах, в т.ч. і в навчанні [5, с.22]. Вважаємо за доцільним запровадження заходів заохочення для осіб, які виявили бажання навчатися та успішно освоюють навчальний матеріал. Така практика не тільки могла б залучити до навчання якнайбільше осіб, а й підвищувала мотивацію до успішного навчання тих осіб, які вже отримують освіту. Як приклад, до заходів заохочення можна віднести – короткострокову відпустку, збільшення часу для побачення з родичами та близькими, збільшення часу для відпочинку тощо.

Здійснення цілеспрямованої інформаційної та виховної роботи щодо можливості отримати освіту також має вкрай важливе значення. Оскільки через незнання своїх прав та порядку їх реалізації, деякі засуджені не можуть ними скористатися. Було б корисно проводити «інформаційні години», де б засудженим розповідали як саме вони можуть реалізувати свої права та до кого можуть звернутися за допомогою. Чинним законодавством передбачено створення інформаційних стендів, але важливо, щоб вони своєчасно наповнювалися актуальною інформацією.

Щодо пропозиції запровадити практику користування електронними книгами, то беззаперечним є факт, що в повсякденному і

навчальному житті кожної людини нові технології займають вагомe місце, але опинившись «за решіткою» особа позбавляється права користуватися технологічним надбанням людства. Вважаємо, використання електронних книг може бути більш ніж виправданим, оскільки бібліотечний фонд в УВП часто є застарілим, тоді як використання електронних книг дозволило б засудженим отримувати актуальну та сучасну інформацію. Пропонуємо включити електронну книгу до переліку предметів, які засуджений може мати при собі.

Пов'язана з попередньою, наступна пропозиція – забезпечити безкоштовний доступ до мережі Інтернет. Така практика сприяла б розширенню можливостей навчання та освоєння нових знань. На сучасному етапі всевітня мережа відкриває величезні можливості як для формальної, так і неформальної освіти: он-лайн курси, спеціалізовані навчальні сайти, он-лайн тестування, електронні бібліотеки, майстер-класи, відео-лекції викладачів закладів вищої освіти тощо. Все це може сприяти не тільки успішному навчанню, а й всебічному розвитку людини, розширенню кругозору, підвищення інтелектуального рівня, зацікавленості в отриманні нових знань та умінь. Розуміємо, що в умовах складної соціально-економічної ситуації в країні, запровадження такої ідеї може бути передчасним, але на першому етапі можливо доцільно втілити в життя таку практику як заохочення для окремих засуджених за успіхи в навчанні.

Важливим напрямом діяльності є залучення громадськості до освітньої діяльності засуджених. Прикладом успішної взаємодії пенітенціарної установи і громадськості є проект Code.7370 San Quentin в США – програма за підтримки ІТ-підприємця та Каліфорнійського університету, яка передбачає навчання програмуванню та розвитку підприємницьких здібностей. Навчальна програма фокусується на

інтерфейсних технологіях і викладає JavaScript, HTML і CSS [2]. Запровадження подібних програм в Україні було б великим кроком вперед, оскільки в нашій країні ІТ-спеціалісти є найбільш затребувані на ринку праці, до того ж високооплачувані. Висока заробітна плата та престижна професія може стати рушійним чинником запобігання вчинення нових злочинів. Можливо, в сучасних українських реаліях запровадити такі програми не реально, але це той результат, до якого держава та суспільство повинні прагнути, роблячи крок за кроком.

Висновок. Не зважаючи на гарантування права засуджених на освіту, іноді його реалізація є ускладненою, негативним явищем є недостатня увага держави щодо вдосконалення освітньої діяльності, не врахування нових педагогічних та інформаційних методів. Звичайно, освіта не є панацеєю від соціальної, психологічної і фізичної шкоди, що завдається позбавленням волі, однак вона має потенціал для реалізації раніше невикористаних можливостей і сприяє здійсненню прав і задоволенні потреб осіб, які позбавлені волі, а також прав і потреб інших членів суспільства. УВП повинна стати не тільки місцем де, особа відбуває покарання за вчинене кримінальне правопорушення, а й місцем, де час можна витратити з користю, підвищуючи свій освітній рівень та готуючись до повноцінного та законослухняного життя.

Список використаних джерел:

1. Scurrah, M., Learning on the Inside in Risdon Prison. URL: https://www.researchgate.net/publication/269113838_Learning_on_the_inside_2008_M_Scurrah.
2. The Last Mile. URL: <https://thelastmile.org>.
3. Градецький А. В. Освіта як засіб виправлення засуджених. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. №1. С. 51-55.
4. Культурные права в прецедентной практике Европейского Суда по правам человека.

Европейский Суд по правам человека. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf.

5. Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навчальний посібник / за заг. ред. В.М. Синьова. Біла Церква. 2003. 101 с. URL: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-psyhologiya.pdf>.

6. Офіційний звіт про проведення в 2017 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. Том 1. Український центр оцінювання якості освіти. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/08/ZVIT_ZNO_2017_Tom_1.pdf.

7. Професійно-технічний навчальний заклад у Житомирській ВК облуправління ДПтС України (№4) відвідав головний спеціаліст департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України. Державна кримінально-виконавча служба. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/771753;jsessionid=07AD79F93E86AB5A92761286E9B7C29E.

8. Чечин, М.Ю. Okремі питання правового регулювання формальної освіти засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 5. С. 298-302.

References:

1. M. Scurrah, Learning on the Inside in Risdon Prison. URL: https://www.researchgate.net/publication/269113838_Learning_on_the_inside_2008_M_Scurrah.

2. The Last Mile. URL: <https://thelastmile.org>.

3. Hradetskyi A. V. Osvita yak zasib vypravlennia zasudzhenykh. *Derzhava ta rehiony*. Serii: Pravo. 2015. No. 1. S. 51-55.

4. Kulturnie prava v pretsedentnoy praktike Evropeyskogo Suda po pravam cheloveka. *Evropeiskiy Sud po pravam cheloveka*. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_RUS.pdf.

5. Osnovy penitentsiarnoi pedahohiky i psykholohii: navchalnyi posibnyk / za zah. red. V.M. Synova. Bila Tserkva. 2003. 101 s. URL: <https://i-rc.org.ua/files/posibnik-psyhologiya.pdf>.

6. Ofitsiyniy zvit pro provedennia v 2017 rotsi zovnishnoho nezalezhnoho otsiniuvannia rezultativ navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity. Tom 1. Ukrainyskyy tsentr otsiniuvannia yakosti osvity. URL: http://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2017/08/ZVIT_ZNO_2017_Tom_1.pdf.

7. Profesiino-tekhnichnyi navchalnyi zaklad u Zhytomyrskii VK oblupravlinnia DPtS Ukrainy (№4) vidvidav holovnyi spetsialist departamentu profesiino-tekhnichnoi osvity Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. *Derzhavna kryminalno-vykonavcha sluzhba*. URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/printable_article/771753;jsessionid=07AD79F93E86AB5A92761286E9B7C29E.

8. Chechyn, M.Yu. Okремі питання правового реहुліювання формальної освіти засуджених до позбавлення волі. *Naukovy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 2016. Vyp. 5. S. 298-302.